

Tudomány Attila

Pihenő

A Karib-tengeri kalózvilág – az Antillák gyarmatosítása

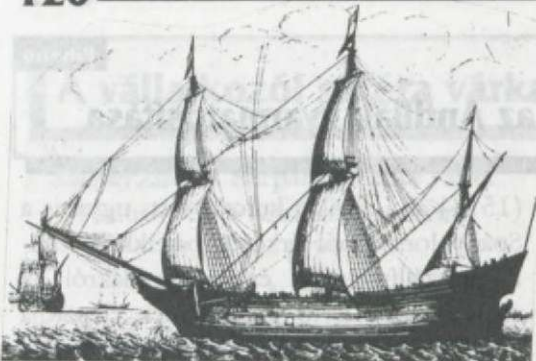
Mielőtt felvázolnám az Antillák gyarmatosításának történetét, érdemes megemlíteni, hogy a szigetcsoport két nagyobb részből áll: Nagy-Antillák és Kis-Antillák. A Nagy-Antillákhoz négy nagyobb sziget tartozik, – több kis területű szigeten kívül – mai elnevezéssel: Kuba (területe: 109 900 km²), Jamaica (10 991 km²), Hispaniola (75 208 km²), és Puerto Rico (8639 km²). A Kis-Antillákhoz több kisebb-nagyobb sziget tartozik pl. Grenada. Maga a Karib (Antilla)-tenger Dél-Amerika Északi része, Közép-Amerika és az Antillák által körülfogott területre tehető.

Az Antillák gyarmatosítása a spanyolok nevéhez fűződik. 1504-ben meghalt *Isabella* királynő, míg *Ferdinándot* 1506-tól az itáliai háború kötötte le. Így a korábbi felfedező vállalkozások után, csak 1508-ban indultak jelentősebb utak a Karib térségbe, *V. Pinzón* és *Diaz Solis* vezetésével. A spanyol gyarmati uralom első támaszpontja Hispaniola szigete lett. A sziget kormányzását 1508-ban vette át *Diego Colon* Kolumbusz Kristóf fia. 1511-ben itt alapították meg az Audenciát a spanyol gyarmati igazgatás első intézményét. 1508–1511 között történt Kuba, Puerto Rico, és Jamaica „conquistája”, alávetése. Ezidőtájtban jöttek létre a nagy cukornádültetvények a cukor termelés meghonosításával, elsőként Hispaniolában, majd a többi szigeten is. Kuba szigete kiemelkedő jelentőségű lett. A Sziget nyugati részének 1511–1514 között történt meghódításával és Havanna alapításával

(1514) az „Újvilág kulcsa” lett, ugyanis a Spanyolországból érkező iparcikkek, élelmiszerszállítmányok és az Antillákról az anyaországba tartó nemesfémek csoztója lett. A Sziget és maga a város, egyúttal a spanyol katonai támadások, hódítások kiindulópontjává is vált. *Velazquez*, Kuba meghódítója az őslakosokat egy hónapos kényszermunkára kötelezte, (ez megfelelt az 1512-es Burgos-törvényeknek, melyek fenntartották az indiánok személyi szabadságának elvét) melynek következtében fellendült a szigeten az aranybányászat, amely 1550-ig virágzott ugyanis ekkorra merültek ki a felszíni nemesfémforrások. Tehát a katonai hódítást követően a Nagy-Antillákon hamar kialakulnak a feudális jellegű, indián kényszermunkára alapozott birtokok, ám a spanyol gazdasági növekedés ára az indián őslakosság rohamos pusztulása.

Csempészet és kereskedelem

„A spanyol ezüstszállítmányok az egész XVI. század során egyre gyarapodtak, és az utolsó évtizedben tetőztek, hogy azután kezdjenek megfogyatkozni. A hollandoknak, angoloknak és franciáknak az előretörése időben egybeesett a spanyol hatalom hanyatlásával”.¹ A spanyol hatalmi pozíciók egyre fokozódó gyengülésével szemben, (1588: az Armada pusztulása) a vetélytársak növekvő buzgalommal igyekeztek megszerezni a spanyolok újvilági kincseit. Egyre többen vásárolták meg a spanyol állampolgárságot, mely feltétele volt az „Indiákkal” való kereskedésnek, ugyanak-

Holland flente

kor az atlanti hajóforgalom egyharmadát külföldi hajók bonyolították le 1630-ban.

„Ettől az időponttól a csempészkereskedelem óriási méreteket öltött”.² Így például a hollandok 1599-ben megszerezték Arayát, mely sószigetként volt számontartva és közvetlenül kezdtek el kereskedni a kolumbiai és venezuelai partvidék spanyol telepeseivel. Jamaica spanyol elfoglalása például lehetővé tette az angolok számára is, hogy a spanyol birtokokkal kereskedjenek rabszolgák és európai csempészárúk értékesítése révén. „A hollandok és az angolok így meg tudták csapolni a Karib-térség nyílt csatornáin át áramló ezüstöt. A XVII. század végén csak a jamaicai kereskedelem révén évi 200 ezer font értékű spanyol ezüsthöz jutottak, ami fele volt annak az arany-nak és ezüstnek, amit a Brit Kelet-Indiai Társaság évente a Távol-Keletre exportált.”³

Kik voltak a csempészek? A csempészet a nem elég erős spanyol gyarmati kormányzás mellett, a gyarmatosítás pillanatától kezdve folyt. A XVI. század első felében a spanyol szigetek katonai védelme még elég erősnek mutatkozik. 1538-ban például francia kalózkodók megtámadták Havannát, végigrabolták, felgyújtották a várost. A spanyolok ez évben megerősítették a szigetek védelmét, ekkor a kalóztámadások egy időre visszaszorultak, hogy helyét

ismét a csempészet vegye át. A XVI. században tehát a csempészek egy része nem más, mint kalózkodókból verbuválódott „alkalmi kereskedők”. Ugyanakkor a XVI. század második felétől, illetve a XVII. századtól a növekvő angol, holland, francia jelenléttel és a spanyolok fokozatos visszaszorulásával (az angolok megtelepedtek Brit-Guayanában, Cromwell elfoglalta Jamaicát, majd a Kis-Antillákon létesültek gyarmatok, legfőbb Barbados szigete volt, a franciák Haitit és Tortugát foglalták el, majd Guade-Alupe és Martinique, egyes kisebb szigetek és Francia Guayana következett, a hollandok Curacao és más kis szigeteken kívül Holland Guayanát gyarmatosították), megnő a csempészárúk forgalma, a csempészet jelenléte állandósul. Ugyanakkor az 1713-as utrechti egyezményben Anglia többek között kizárólagos jogot kapott arra, hogy a spanyol gyarmatokra rabszolgát szállítson, így a rabszolgakereskedelem mellett a csempészet intézményes alapokra helyezése figyelhető meg.

Kit nevezünk kalóznak?

„Ha a kalózkodat meg akarjuk ismerni, mindenképp először azt kell figyelembe vennünk, hogy kétféle tengeri rablót különböztetünk meg.”⁴ Az egyik a tulajdonképpeni kalóz, aki egyszerűen üzleti vállalkozó. Egy-egy háborúba, csatába a hadviselő országok kormányai magánszemélyeknek meghatalmazásokat adtak, amelyben engedélyezik a kalózkodóknak hogy saját hajójukon, költségükön ellenséges hajókat fogjanak el, vagy semmisítsenek meg. A zsákmány rájuk eső részét a zsákmánybíró dönti el. Felhatalmazásuk csak ellenséges hajókra szól, de egyben kiterjed a tengeri rablók elleni harcra is. Ez az eljárás leginkább Angliára

jellemző. Az ilyen tengeri rablókat Angliában *privateernek*, Franciaországban *corsariónak* mondják. A másik csoport az ún. tengeri rablók csoportja, nekik semmilyen megbízatásuk nincs, bárkit megtámadnak akit tudnak. Ezek neve Angliában: *pirate*. A két típus gyakran keveredik egymással. Egyik tipikus képviselőjük *Kid* kapitány aki kalózként kezd és tengeri rablóként végzi. A tengeri rablók, kalózként megnevezésére több szó is használatos volt. Ilyen volt például a *forbonte*, mely a francia *horsebande*ből származik, törvényen kívüli embert jelent és utal az ilyen „kalóz” francia eredetére. A *bucanero* olyan „kalóz”, aki termelésen, pl. vadászaton alapuló önellátásra rendezkedik be. „*A flibustier a a holland vlibooter, tengeri rabló szó franciásított alakja.*”²⁶

Ha a kalózkok, tengeri rablók társadalmi hovatartozását tekintjük, akkor a tömegbázist a lezüllött, elszegényedett nincstelenek, lecsúszott polgárok adják. A népséget tekintve a Karib-térség nagyon színes, tarka képet ad, a felsorolás teljessége nélkül, találunk angolokat, hollandokat, franciákat, portugálokat, spanyolokat, dánokat.

A kalózkodás kezdetel, az angol „hazafias kalózkodás”

Először francia kalózkok jelentek meg az Antillákon. *Cortez* hajóit támadták meg, aki *Montezuma* azték király kincseit küldte Spanyolországba. A három szállító hajó közül kettőt egy francia kalóz kerfített a hatalmába, tartalmát I.Ferenc királynak küldte el. Francia kalózkok támadják meg 1538-ban és 1555-ben Havannát is. Jamaicában francia kalózkok fészkelik be magukat. Az 1560-as években jelentek meg az angolok a térségben. 1558-ban lett

Anglia királynője I. Erzsébet az angolok tengeri hatalmának megalapozója. 1562-1563-ban *Sir John Hawkins* mint rabszolgakereskedő, kereskedelmi ügyeletet bonyolított le Hispaniola szigetén, ahol rabszolgákat adott el. San Domingóban szállította partra első rabszolgaszállítmányát ezzel megvetette alapját annak az élénk és haszonhajtó összeköttetésnek, amelynek során a spanyol telepesek és az angol kereskedők együttesen igyekeztek kikerülni a kormány hadihajóit és a vámhatóságokat. „*Hawkins mint az »angol királynő« öfelségének kapitánya szabadon kereskedett a spanyol szigetekkel, annak kormányzóit felszólította erre, és amikor megtagadták az engedélyt erőszakkal kényszerítette őket »titkos szerződések« kötésére.*”²⁶ 1565-ben Hawkins újra bejárta az Antillákat. Rendkívül sikeresen tevékenykedett egyedül *Cartagena* előtt nem ért el sikert. 1568-ban vereséget szenvedett a

Sir John Hawkins
rabszolgakereskedő, kalózkapitány
és az Angol Királyság tengernagya

spanyoloktól a mexikói *San Juan De Ulia* szigetén tartózkodott, mikor az új alkirály megérkezett Spanyolországból. A spanyolok meglepetésszerűen támadtak. Szétszórták hajóit maga Hawkins is alig menekült meg. Egyik menekülő hajóján, egy akkor még ismeretlen fiatalember *Francis Drake* volt a kapitány. Az ő korszaka ekkor kezdődött. Drake 1577-ben indult el Angliából öt hajójával, célja Dél-Amerika megkerülése volt, az út során csak egy hajója maradt, ennek ellenére megtámadta és kifosztotta Valparaisót. Ezután Callao felé vette útját és az ott horgonyzó „aranyhajó” két millió peso értékű rakományát elvitte. Innen észak felé tartott, majd Ázsia felé a föld megkerülésével tért vissza Angliába. 1585-ben Hispaniola szigete ellen támadott Cartagenát fosztotta ki. Havannát a nagy számú spanyol helyőrség miatt nem merte megtámadni, de jelenlétével így is nagy riadalmat okozott. Drake csillaga *Cádiz* kikötőjének feldúlásával (1587) és a Nagy Armada legyőzésével (1588) érte el tetőpontját. Ezután is mint Anglia „alkalmazottja” Erzsébet ösztönzésére vállalkozásaival lekötötte a spanyolokat a Karib térségben. 1595-ben Hawkins és Drake együtt intéztek támadást a spanyol gyarmatok ellen, de mindketten életüket veszítették. A két angol kalóz utat nyitott Anglia előtt a Kanári-szigetek, az Antillák, Dél-Amerika partjai felé. „Utódaik” sorban jelentek a spanyolok gyarmatain. A hollandok 1628-ban tűntek fel. *Pieter Heyn* Kuba partjainál elfogta a mexikói spanyol flottát, a rakományokat lefoglalta. A Kis-Antillákon ekkor már a kalózok internacionáléja működött: angol, holland, francia, dán, portugál stb. Kalózok működtek együtt a

spanyolok ellen, szervezeteket hoztak létre, például a Part Testvéreinek Szervezete, mely egyaránt foglalkozott tengeri rablással és szárazföldi akciókkal. A XVII. század és a XVIII. század első fele a Karib-térségben a kalóz-köztársaságok virágzását jelentette.

Ketten a híres kalózok közül

John Henry Morgan alias, „Vörös” Morgan

Életrajza ellentmondásos, annyi bizonyos, hogy Walesben, Lanrhymeiben született 1635 táján. Valószínű, hogy Morgan, akit sötét hajszíne miatt neveztek vörösnek 1654-ben hajózott át *William Penn* admirális és *Robert Venables* generális társaságában Barbados szigetére. Innen 1655-ben Jamaicába, Port Royalba, a „világ legromlottabb városába” telepedett át. A várost 1655-ben foglalták el az angolok a spanyoloktól és kalóztámaszponttá szervezték át. Morgan csatlakozott a kalózközöshöz. Részt vett *Villahermosa*, *Trujillo* kifosztásában. Sikeres akciót vezetett Granada városa ellen. Amikor 1666-ban *Mansfield* kapitány Curacao kifosztására indult, Morgan volt az egyik hajó parancsnoka. A portya sikertelenül végződött Mansheldet elfogták és kivégezték a spanyolok. A kalózok Henry Morgant választották vezérnek. Morgan ezután mintegy 10 hajóból álló flottával 500 önkéntessel *Puerto Principe* kifosztására indult. A város a tengerparttól távolabbra feküdt, Morgan egy biztonságos öbölben hagyta hajóit, eröltetett menetben a város felé vezette csapatát. A városiakat teljesen meglepve támadott, de „értékes kincsek” helyett, mintegy 1000 tehenet zsákmányolt. A kelletlen zsákmányt, visszatérve a

tengerpartra, letaglózták és húsuk egy részét füstölő eljárással tartósították. Ezt követően Puerto Cabello ellen indult. A támadásra pirkadatkor került sor, ekkor Morgan emberei az erődítmény három bástyáját, a San Felipet, San Jeronimot és a San Fernandot elfoglalták. A Santiago de La Gloria, Cascellon parancsnok vezetésével keményen tartotta magát. Morgan a falak ostromát szerzetesekkel szállított létrákkal kezdte meg, a létrákon a szerzeteseket hajtották előre, hogy testükkel védelmezzék a mögöttük jövő kalózokat. A bástya a kormányzó halála után megadta magát. A várost kifosztották, a kalózok a legkegyetlenebb kínzásokról sem riadtak vissza, ha az értékek hollétének kicsikarásáról volt szó.

Morgan 1669-ben elfoglalta Maracaibót. A várost már a kalóz egységek fosztogatták, mikor jelentés érkezett Morgannak, hogy erős spanyol hadiflotta zár alá vette a Maracaibói-öböl bejáratát. Morgan gyűjtőhajóvá alakította át saját hajóját, így sikerült a spanyolokat visszavetnie, majd az erőd ellen rendelt el szárazföldi támadást, megtévesztés céljából. A spanyolok ágyúikat a várható támadás helyére telepítették át, Morgan éjszaka visszahívta egységeit, és éjjel hagyta faképnél a támadásra váró spanyolokat. 1670-ben „Vörös” Morgan célja Panama városának elfoglalása. Elsőként a San Lorenzo erődöt vették be, ezután 1671 januárjában mintegy 1800 fővel, a folyón felfelé evezve a dzsungelen keresztül vágott neki a Panamába vezető útnak. „Serege” a város elértekor 1100 főre apadt. A spanyol helyőrség bivalycsordát hajtott fel a kalózok ellen, hadicselük a visszájára fordult és a bivalyok a spanyol lovasság soraiba rontottak. A szétzilált spanyol sereget Morgan

megverte, diadala teljes volt; 3 hétig fosztogatták a várost, melyet 1671 február 24-én hagytak el. A zsákmány felosztása körüli dulakodást kihasználva, Morgan bizalmas embereivel és a négy hajóval, a zsákmány nagy részével faképnél hagyta több száz társát. Port Royalba hősként vonult be. A Londoni spanyol nagykövét erélyes fellépésére II. Károly Morgan megbüntetését határozta el. 1672 áprilisában fogolyként szállították Londonba egy angol hadihajón. II. Károly Morgan népszerűségét felhasználva lovaggá ütötte és büntetés helyett mint *Sir Henry Morgant* kormányzó helyettesként Jamaicába küldte vissza. Morgan tisztségében keményen üldözte a kalózokat. 1688 áprilisában saját ágyában, békés családi körülmények között halt meg, mint ahogy arról *Exquemelin* tudósít.

Jean Nau, ismertebb nevén „L'Olonois”

A legkegyetlenebb kalóz, aki valaha is működött a Karib-térségben. Ő volt az első kalózvezér, aki a keze alá került egységeket megszervezte, és ötletszerűen végrehajtott kalózportyák helyett stratégiaileg jól átgondolt kalózháborúkat indított.

A spanyolokat gyűlölte. Jean Nau 1630-ban született Franciaországban korán elhagyta hazáját, a Karib-tengerre hajózott, meghitelezett útiköltséget „fehér rabszolgaként” dolgozta le. 1662-ben Tortuga szigetére hajózott a kormányzótól kalózlevelet szerzett, s ezzel elindult első útjára. A Yucatán-félszigetnél hajótörést szenvedett, itt társaival spanyol fogságba került. Útközben a foglyok fellázadtak, ám a spanyolok lemészárolták őket, L'Olonois is megsebesült, életben maradását annak köszönhette, hogy halottnak tetette magát. Miután a spanyol katonák elvonultak egy elesett katona mundérját magára öltve

Campeche városába ment. Itt kénytelen volt sajátmagának és társai halálának ünneplésében részt venni – mint „spanyol katona”. Campecheben hat néger rabszolga segítségével bárkát loptak, és 2000 km-t hajózva szerencsésen visszatértek Tortuga szigetére. A spanyol hatóságok tudomást szerezve a kalózkapitány életben maradásáról, egy 10 ágyús vitorlást indítottak elfogására, mintegy 90 katonával a hajó fedélzetén. L'Olonois azonban megelőzve a spanyolokat, a legjobb védekezés a támadás elve alapján elfoglalta a spanyol hajót, legénységét és a katonákat a hajófenékcbe záratta. Onnan egyenként felhívatta őket, saját kezüleg fejezte le valamennyit. Csúpan egyetlen foglyot hagyott életben, akivel levelet küldött a kormányzónak, melyben kifejezte reményét, hogy egyszer majd ő teheti meg azt, amit a kormányzó neki szánt. A kortárs leírások azt is állítják, hogy L'Olonois minden egyes fej levágása után őrzőngő élvezettel nyalta le vértől csöpögő kardját.

1667-ben indította el nyolc hajóból álló flottáját. Célja Maracaibo. Mintegy három órás ostrom után elfoglalta az El Fuerte De La Barra erődöt. A várost kifosztotta. Exquemelin elmondása szerint akiket nem bírt vallomásra bírni értékeit illetően, azoknak kiszakította a nyelvüket, majd a testüket darabokra szabdalta. Foglyait nyers öszvérhússal etette, ha ezt nem tudták megenni, hagyta őket éhen halni. L'Olonois véres útjai viszonylag hamar véget értek.

Egy expedíciója során Guatemala partjainál ismét zátonyra futott. A roncsból bárkát próbáltak készíteni, melynek készítése több hónapig tartott. A bárka elkészülte után kicsinek bizonyult, nem fért rá az egész legénység, ekkor újabb hajó

zsákmányolására indultak. Vesztükre, a spanyolok lecsaptak rájuk, sok kalózt megölték. L'Olonois és életben maradt emberei partmenti faluból akartak hajót szerezni, ám emberevő indiánok fogságába kerültek. Az indiánok a kalózokat megégették, L'Olonois-t felnégyelték és testrészeit elégették.

A kalózok és tengeri rablók életéről Exquemelin ír. A holland fiatalember a Karib-tengerre hajózik, ám úti hitelköltségét nem tudja megfizetni. Szolgálatra kényszerül, majd megszökve kalóznak áll. Mint seborvos tevékenykedik. A hazautazásához szükséges pénz összegyűjtése után visszatér Amszterdamba, itt írja meg munkáját, saját élményei, tapasztalatai alapján. Könyve 1687-ben kerül ki *Van Hoorn* nyomdájából „Az amerikai kalózkokról...” címmel. Művét több nyelvre lefordítják, írása a korszak egyik jelentős forrásának számít.

Néhány szó a kalóztörvényekről

„Az egyetlen állam törvényeit el nem ismerő, társadalmi kereteken kívül élő, lassan ezrekre felszaporodó tömeg hamarosan kénytelen volt önmagának törvényeket szabni, majdhogya nem államot szervezni.”²⁷ A kalózok akik az egész világgal szemben álltak saját fajtájuk között akarták biztonságban érezni magukat. Íratlan törvények és írott törvények alakultak ki, melynek nem betartása a létüket fenyegette. Minden kalóz köteles volt saját fegyverzetéről gondoskodni és a vállalkozás meghatározott idejére magát élelemmel is ellátni. A vállalkozás ideje alatt, a kiinduló pontra való visszatérig feltétlen engedelmességgel tartozik a kapitányának. Párosával ügynevezett társviszonyra léptek, kölcsönös segítségre és egymás biztosítására vállaltak

kötelezettséget. Ha egyikük elesett, zsákmányrészét a társ kiszolgáltatta az özvegynek; ha nőtlen volt, a társ lett az örökös. A törvények a zsákmány elosztásának arányait is meghatározták. Mindenekelőtt a szerződésben megszabott részt kellett kifizetni a hajót bérbe adó tulajdonosnak vagy az építőhajóácsnak. Ezután a seborvos, egy-két szakember, esetleg kézműves következett. A zsákmány megmaradt részét ezután osztották fel a tagok és a kapitány között. Ha volt sebesült, akkor ebből az összegből még a sebesülteknek járó kártérítést is levonták. Jobb kar elvesztéséért 600 spanyol ezüsttallér, bal karért 500, jobb lábért szintén 500, bal lábért 400 ezüsttallér járt. Szem vagy ujj sérüléséért, elvesztéséért 100, haslövés esetén 500 tallér „fájdalomdíj” járt.

A kalózvilág vége

Mi okozta a kalózkodás kezdeti sikereit? A sikerek egyik tényezőjét a kor, a kezdődő kapitalizmus szelleme adja, ugyanis a kereskedelem szoros kapcsolatban állt a kalózkodással. A sikerek másik tényezője fejlettebb harcászatokban és félelmetes hírvikben keresendő. Maguk a hajók a legjobb vitorlások, ugyanakkor a hadihajók és kereskedelmi hajók felszerelése még hiányos. Ekkor még viszonylag kevés a több fedélzetű, oldalágyúoros nehéz hadihajó, a kalózvilág későbbi felszámolója. *„A tengeri rablók kitűnő tengerészek és tüzerek, továbbfejlesztői az angolok modern tengeri harcászatának, és így a még mindig közelharcra berendezett spanyol és portugál hajókkal döntő fölényben van-*

nak.” A nyugat-indiai kalózvilág néhány évtizedes virágzás után le hanyatlik. Megváltozik a politikai helyzet 1658-ban az angol kormány megbékél a spanyolokkal és ellenséges viszonyba kerül a franciákkal. Az angol-francia kalózsövetség felbomlik, megszűnik a spanyolok kifosztásának legális háttere. A kalózkodás vagy állami szolgálatba szegődnek lásd. Henry Morgan vagy tengeri rablóként élnek tovább immár teljes illegálitásban.

Végeredményben tehát a sikerek okozzák a kalózkodás végét, ugyanis a XVI–XVII. században a kereskedelmi tőkének nincs szüksége arra, hogy a kalózkodás véres eszközához nyúljon. A kalózkodás egyre inkább tengeri rablást jelent. A tengeri rablók már saját – Anglia esetében angol kereskedelmi hajókat is megtámadnak, veszélyeztetik a biztonságos kereskedelmet Anglia és immár *gyarmatai* között, anyagi károkat okozva ezzel az anyaországnak. Megszűnik a magánosok katonai felhatalmazása, az állam már nem pénzeli a kalóz vállalkozásokat.⁹ A hágai nemzetközi egyezmények már nem ismerik el a „zsákmányjogot”. A változást mi sem bizonyítja jobban, mint William Kid skót kalózkapitány sorsa, akit mint kalózt bocsátanak útjára, és visszatértekor mint tengeri rablót akasztanak fel 1701-ben. Nem véletlen az sem, hogy az angol flotta egyik legfontosabb feladata a XVIII–XIX. században a tengeri rablók felszámolása.

A kalózkodás aranykora a XVIII. század második negyedében ér véget, az utolsó amerikai tengeri rablók, a Mexican vezetőit 1835-ben végezték ki.

Irodalom

- ☐ *Wittman Tibor*: Latin-Amerika története. Bp., 1978. 49–53 p., 126–133.
- ☐ *Eric R. Wolf*: Európa és a történelem nélküli népek Bp., 1995. 171–179.
- ☐ *Rázsó Gyula*: Felfedezők, kalózkok, gyarmatosítók Bp., 1963. 95–129., 193.
- ☐ *Anderle Ádám*: Spanyolország története. Bp., 1992.
- ☐ *Erdődy János*: Küzdelem a tengerekért. Bp., 1964.
- ☐ *Marjai Imre*: Nagy Kalózkönyv. Bp., 1994. 98–154.
- ☐ *A. L. Morton*: Az angol nép története I. Bp., é. n. 212.
- ☐ Világlasz. Bp., Cartographia 1995.
- ☐ *Salgó László*: Ostromlott sziget Bp., 1964. 45–47.

Jegyzetek

1. Wolf 174 p.
2. Wolf 175 p.
3. Wolf 175 p.
4. Rázsó 95 p.
5. Rázsó 193 p.
6. Wittman 127 p.
7. Erdődy 144
8. Rázsó 96 p.
9. Franciaországban Coligny tengernagy volt a francia kalózkok pártfogolója, 1572-ben meghalt az ún. Szent Bertalan éjjen. Angliában Sir Thomas Gresham a „királynő kereskedője” rangot viselő férfiú és Sir Francis Walsingham a titkos kancellária vezetője tervezte és pénzeltette a kalózvállalkozásokat. Ők támogatták Francis Drake-t is. (Erdődy 134–135.)